

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на Атанас Бориславов Ждребев

на тема

„Популизъмът като фактор за дисфункция на политическите институции в България (2001-2018)“

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки (Съвременна българска политика)

Със заповед №РД38-46/17.01.2019 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ съм определен за член на научното жури на г-н Атанас Бориславов Ждребев. Съобразно с решението на журито и в съответствие с разпоредбите на ЗРАСРБ и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ съм натоварен да изготвя рецензия на депозираната дисертация.

Трудът на г-н Атанас Ждребев е в обем 340 стандартни машинописни страници и е структуриран в увод, три глави, заключение и библиография. Отделно от тях са включени три приложения в общ обем над 100 страници. От формална гледна точка авторът е изпълнил и дори надхвърлил съществуващите изисквания. С оглед на целите и задачите, които си е поставил, намирам, че това е напълно обосновано. В работата реално са използвани 629 източника, от които 97 научни, 437 медийни публикации, 7 нормативни документа и 78 единици на контент анализ. Богатството и разнообразието им безусловно демонстрира задълбочените познания на докторанта в изследваната от него област, ориентацията му в академичния дебат по темата и конкретно-историческата му информираност относно политическия процес в България в продължение на един сам по себе си значителен период от близо две десетилетия. Наред с „чуждата“ литература е представена и „собствена“. Попълнените карти за регистрация на данни от изяви на трима лидери, Симеон Сакскобургготски, Волен Сидеров и Бойко Борисов, представляват ценност не само като материал за контент-анализ, послужил при аргументацията на авторските тези и съждения, но и като реализирана огромна работа в

емпиричния анализ на дискурсивни и манипулативни техники по конкретни индикатори, от характер да бъде полезна и в по-нататъшни изследвания.

Актуалността на проблема, който интересува г-н Ждребев, е несъмнена. Популистките вълни в съвременните демокрации, кризите на традиционните политически партии, недоверието на обществата в представителните институции, новите типове лидерство, които възникват в светлината на популистките нагласи, трансформациите на партийните системи, до които водят, дневният ред, който налагат са все теми, активно коментирани и анализирани и от изследователската общност, и от медиите, и от политиците, а и от самите общества. Популизмът като дума толкова натрапчиво присъства в обществения и политическия дебат, придобил е толкова ярки пейоративни конотации и дотолкова се е превърнал в етикет, налаган на политическите опоненти, че увеличава политическия и гражданския залог на „хладнокръвните“ научни изследвания, призвани да го позиционират и оценят ефектите му извън гнева и пристрастието. Дисертацията е посветена на български политически явления, но авторът убедително доказва как те не съществуват изолирано, а са вписани във и протичат паралелно на много по-мащабни световни и европейски процеси.

Още обектът и предметът на работата на г-н Ждребев дават представа за специфичния подход, с който той „атакува“ българския популизъм и който го отличава от мейнстрийма на академичните разработки. Концентрирана върху българската политическа система, дисертацията разглежда популизма на партийните лидери като фактор за дисфункция на институциите, изграждащи тази система (с.10). Популизмът се интерпретира като независимата променлива, упражняваща въздействие върху самото функциониране на институционалния дизайн. От значение в случая са не толкова предпоставките за появата на популистките тенденции в българската политика (макар че и те на практика са подробно засегнати в теоретичния обзор), колкото ефектите им върху институциите. Системата на либералната демокрация у нас е възприета до голяма степен нормативистки, в качеството на модел, спрямо който популизмът представлява девиация. Така авторът влиза и в задочен спор с авторите, защитаващи тезата за „здравословната“ роля на популизма като придаваща ново съдържание на представителството и укрепваща разхлабените връзки между лидер и маси.

Структурата на самата дисертация е много добре аргументирана въз основа на поставената цел и задачи. Целта ни отвежда към „взаимната зависимост“ между

проникването на популизма и дисфункцията на институциите в България, а задачите предполагат да се стигне до работно определение за популизъм, свързано с конкретни индикатори, да се проследят отклоненията от институционалните норми в дискурса на популистките лидери и да се разгледа каква роля имат те в периоди на институционални кризи. Тези три цели съответстват на трите глави на работата. Още тук е мястото да се подчертае, че задачите не са произволно избрани. Освен конкретизация на целта, те фиксират и специфично концептуално схващане за природата на популизма. Най-общо казано, авторът първо трябва да изведе своята дефиниция за популизъм. Това е продиктувано както от задължителната за дисертационен труд теоретична и понятийна рамка, така и от необходимостта да обоснове индикаторите, с които популизмът ще бъде по-нататък изучен. В дискусиата си върху основните школи и автори на интерпретацията на популизма у нас и в чужбина авторът акцентира на важното значение на триадата *идеология – дискурс – стратегия за мобилизация*, като оспорва идеологическия характер на популисткия феномен. Следователно дискурсът и стратегията остават, според докторанта, ключовите особености на популисткото „проникване“. На практика втората глава се занимава с първото, а третата – с второто. Ето защо трите задачи на работата, кореспондиращи с трите глави на труда, се отнасят до една логическа последователност, която може да бъде изразена най-просто така: *понятието – дискурсът – стратегията*.

Методът на контент-анализ, с чиято помощ е осъществена емпиричната и изключително важна част от изследването, е съобразен с особеностите на тримата лидери – Сакскобургготски, Борисов, Сидеров. Авторът точно обосновава подбора на емпирични единици за анализ, така че да се избегне изкуственото сравняване на несравними величини. Специално внимание е обърнато не просто на публичните изяви на лидерите, а на типа изяви, представителни за политическото им поведение. В контекста на събитията и кризите, призвани да разкрият стратегиите на лидерите за мобилизация, са потърсени два медийни източника, за които се предполага, че отразяват две различни гледни точки към политическия процес – сайтът „Медиапул“ и всекидневникът „Сега“.

Какво прави впечатление при прочита на теоретичния обзор, предложен в Първа глава? Докторантът детайлно и прецизно анализира (и съпоставя) концепциите на водещи изследователи на популизма като Пол Тагарт, Пиер Тагиеф, Франсоа Ейсбург, Жак Рупник, Томас Кародърс и др. В съответствие с предварително заложените намерения е установена една особеност при повечето автори, която не е експлицитно

формулирана, но е централна и допринася за формирането на собствения дефиниционен подход на докторанта. Имам предвид склонността феноменът популизъм да бъде разглеждан не като някаква интегрирана цялост, а по-скоро като съвкупност от характеристики, от елементи. Популизмът, оказва се, често бива определян феноменологично, чрез многообразието на своите проявления. Тази тенденция на свой ред позволява на докторанта да развие своята дефиниция по подобен начин. При него популизмът елементите са разделени на два типа, основни, без които не бихме могли да говорим за популизъм, и допълнителни, които се проявяват в зависимост от контекста. В крайна сметка разгърнатото определение включва 5 основни и 10 допълнителни характеристики (с.92-93). То има и инструментална проекция, защото на неговата база са изведени 10 емпирични индикатора за популизъм, а те, на свой ред, подходящо групирани, биват по-нататък използвани за верификация на трите хипотези от Втора глава. Ако мога да обобщя, теоретичната рамка на дисертацията ни предлага движение по оста *феноменологизъм-инструментализъм*.

Втората глава (тя е и най-обемната – 125 страници) интерпретира дискурсивния стил на Сакскобургготски, Борисов и Сидеров. Тя е разделена на две главни части, като в първата са представени резултатите от контент-анализа в светлината на лансираните три хипотези. Няма да се спирам подробно на самите хипотези, а ще премина към изводите. Вербалното поведение на тримата лидери, анализирано през изведените индикатори, потвърждава валидността на теоретичния модел на популизма от Първа глава. Изпъква антиинституционалността, именно тази характеристика, която е фокус на заниманията на докторанта. Тя може да бъде открита и в специфичния персонализиран и лишен от институционални параметри и рамки начин, по който Сакскобургготски, Борисов и Сидеров конструират връзката лидер-народ-враг. Тази връзка е мислена в непосредствените си комуникационни и поведенчески измерения, извън съществуващите механизми и правила, като паралелен политически свят. Във втората част от главата анализът на думите преминава в анализ на действия. Стилът на лидерите е илюстриран чрез подходящо подбрани събития, в които по-ясно и отчетливо личи антиинституционалната тенденция. Намирам интерпретациите на тези събития за много добри образци на конкретен политически анализ, който ни въвежда в ситуацията, очертава нейните параметри, основните действащи лица и резултатите от техните взаимодействия. Бих могъл единствено да поспоря относно включването на епизода с промените в Министерския съвет през 2003 г. (с.176-183), който според мен отразява по-

общии политически практики, които не могат да се сведат нито само до популистката вълна, нито само до периода след началото на нашия век, но отличават и начина на функциониране на лидерските и електоралните партии по принцип. При всяко положение, важен е изводът, който синтезира значителен дял от популистката легитимност – че тук наблюдаваме акцент върху резултатността в противовес на легалността на политическото действие, че критерият за оценка в политиката е *дали* и *какво*, а не толкова *как* са постигнати дадени цели.

Третата глава изследва популизма като фактор за предизвикване на институционални кризи. На практика авторът прави следващата стъпка по пътя на аргументация на своето схващане за популизма – от проявите на антиинституционалността като отклонение от правилата към опитите за превръщане на антиинституционалността в норма. Още в теоретичния обзор бе посочено, че популизмът произтича от кризата на представителната демокрация. Той е продукт на криза. Но наред с това той стимулира кризи. Стратегиите за мобилизация на популистките лидери отвеждат към кризисни условия. Ако припомня клишето за китайския йероглиф, кризата се явява възможност. А ако се позова на класиката, формулата на популисткото политическо действие приема вида *криза – популизъм – криза прим.* Получава се нещо като порочен кръг. Натрупаното с годините недоверие на обществото към политиците и институциите извиква като решение на проблема политическия популизъм, а той го „решава“ с послания и поведение, усилващи именно недоверието на обществото към политиците и институциите. Нещо повече, след като популистките лидери конструират образа си на „външни“ спрямо съществуващия елит, деструктивните ефекти върху политическата система ги засягат по-слабо, отколкото „традиционните“ политици и техните партии. В това се крие и „загадката“ на популистката ефективност. Популистите участват пряко в институционалния процес, но са възприети като негови критици и опоненти. Институционалната криза им създава възможност да капитализират оптимално тази фасадна дистанцираност.

В дисертацията като обект на анализ са предложени три кризисни ситуации: парламентарната криза от началото на 2005 г., последвала опита за приватизация на „Булгартабак“; продължителните преговори за съставяне на правителство през лятото на с.г.; и полублокираната дейност на парламента в мандата на Пламен Орешарски от 2013-14 г. Приведеният анализ демонстрира, че и в трите случая институционалната криза е провокирана от действията на популистките лидери, чиято стратегия предполага

максимизиране на политически и/или икономически ползи чрез дезавуиране на правилата на функциониране на институциите и на политическата система като цяло. Общото и в трите случая е, че популистският лидер прибегва до усилия за подкопаване на легитимността на централни институции на демокрацията: при първата криза, на легитимността на политическите партии чрез антипартийни реторика и поведение, противопоставящи утилитарността на политическите решения на правото на отделните политически сили да имат позиции; при втората криза, на легитимността на правителството чрез усилията за блокиране и отвеждане на избора на министър-председател и Министерски съвет в неясна конституционна територия; при третата криза, на легитимността на парламента чрез довеждането му до ръба на невъзможност да работи в рамките на процедурите. Макар и своеобразни „архитекти“ на кризите, популистките лидери се стараят да конституират себе си като тяхна алтернатива, с други думи, като алтернатива на невъзможното или изключително затруднено институционално действие. Кризата е хранителната среда на тяхното предизвикателство към институциите. Ето така докторантът придава завършена форма на своята теза за дисфункционалния ефект на съвременния популизъм върху демократичните институции.

Трябва изрично да се подчертаят методологическата прецизност и логическа аргументираност на депозирания за защита дисертационен труд. Езикът е точен и терминологично коректен; показва висока степен на овладяност на материята и понятията, с които тя обикновено бива изучавана. Може би тук е добре да се отбележи, че самата дисертация не открива ново проблемно поле за докторанта. Интересите на г-н Атанас Ждребев към българския популизъм и ефектите му върху политическите институции имат поне 15-годишна история, от времето, когато той бе разработил магистърска теза в сходна тематична област. През целия този период г-н Ждребев активно се е занимавал с тези въпроси. Доказателство можем да открием в десетките му публицистични текстове по различни конкретни казуси на актуалната българска политика, винаги свързани с опити политическата действителност да бъде разгледана през призмата на по-широки политологични и философски категории. Доказателство е и книгата му „Разпадането на политическата система в България“, издадена през 2011 г., на която имах удоволствието да бъда поканен за редактор.

Г-н Атанас Ждребев е подходил и към настоящата дисертация със свойствения си педантизъм, а и с ясна визия за структура и цели на научния труд. Не би било лесно да

се отправят забележки към начина на оформяне на работата. Авторефератът коректно и много синтезирано възпроизвежда основното съдържание и изводи на дисертацията. По темата има 6 научни публикации, 2 от тях в сп. „Публични политики“, 1 в сп. „Реторика и комуникации“, 2 в сборниците от Докторантските четения, с които Философският факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ има амбицията регулярно да представя новите резултати от изследванията на своите докторанти, и 1 в сборник от конференция. Публикациите напълно покриват и надхвърлят изискванията за популяризация на достиженията на докторанта сред научната общност. Намирам приложената справка за научните приноси за точна. Приносите могат да бъдат разделени на методологични (дизайн на контент-анализ и разработване на индикатори), емпирични (осъществяване на самия контент-анализ), концептуални (лансиране на дефиниция за популизъм) и теоретико-приложни (изводите за антиинституционалния характер на популизма). В редица случаи новото, което предлага докторантът, не е свързано с непознати или неизучени феномени, а с различния и неразработен преди подход към добре известни политически реалности (като кризите и конфликтите в българската демокрация през призмата на популизма).

В хода на вътрешното обсъждане на един предварителен вариант на дисертационния труд в Катедра „Политология“ имах възможността да дам критични бележки и препоръки, с голямата част от които докторантът се е съобразил в окончателния текст. Това силно ме улеснява в тази рецензия при формулирането на някои критики, въпроси и несъгласия.

И в заглавието на самия труд, и на десетки места в текста се използва понятието дисфункция, отнесено към политическите институции. То е централно за авторския замисъл и поне според мен изпълването му с конкретно съдържание има и приносен характер. Дефинирано е още в увода (с.10). Същевременно, независимо от ролята му, не е маркирана концептуалната му история като поле на научен дебат, нещо, което би могло да бъде полезно с оглед на по-голяма терминологична задълбоченост.

Още в увода си докторантът твърди, че „дисертацията се занимава с една изцяло неизследвана проблематика“ (с.12). Струва ми се, че разбирам какво има предвид – кризата на българските институции досега не е систематично, да не говорим цялостно изследвана като резултат от действието на популисткия фактор. Така формулирана,

обаче, тезата не е точна, именно защото проблематиката е изследвана, а не е била обект на анализ връзката между тези два нейни конститутивни елемента.

Дисертацията е посветена на явления от политическия процес в България в началото на ХХІ век, контекстуализирани в съвременните европейски тенденции и в практиките на новата българска демокрация. Тя има като една от своите задачи да изведе дефиниция за популизма, но не и да проследи цялата история на понятието популизъм в различните му разновидности. Ето защо, сериозното внимание, което е отделено в Първа глава на аграрния популизъм (противопоставен на политическия), ми се струва излишно. Вярно е, че и България има традиция в сферата на аграрния популизъм, но докторантът никъде не я проблематизира като контекст на изследваните от него явления. А развитието на руското народничество или сътресенията в американския политически живот от края на ХІХ век са достатъчно далечни на съвременните дискусии за популизма, за да служат като адекватна отправна точка за анализ на Симеон Сакскобургготски, Бойко Борисов или Волен Сидеров.

В теоретичния си обзор докторантът разглежда различните школи, направления и автори, мотивиран по-скоро от идеята да извлече важното и стойностното като основа на една дефиниция на популизма, а не толкова да ги отхвърли. Особено изключение представлява спорът му с Муде и Калтвасер (с.48-60). Докторантът поддържа, че няма основание на популизма да се гледа като на идеология. Това не е само периферно заключение, а основополагащ елемент на цялостния му възглед по темата. Сред неговите аргументи влиза липсата на „ядро от ценности“, политическата и икономическа амбивалентност на популистките феномени, отсъствието на система от идеи – всичко онова, което позволява на популизма да намира съчетания и с леви, и с десни идеологии. Проблемът наистина е дискуссионен и аз приемам основанията за тази позиция, но бих искал да посоча, че част от характеристиките на популизма (като оценностяването на народа спрямо елита или мита за някаква народна обща воля, например) биха могли да бъдат схващани като ценности или идеи. Също така, на идеологиите е по-скоро присъщо да бъдат съвкупност, не толкова ясна и логична система от идеи. Ако застанем на противоположната гледна точка, бихме могли да отхвърлим идеологическата природа на една немалка част от съществуващите идеологии. В този смисъл анализът вероятно би спечелил от известно допълнително прецизиране.

И една почти техническа бележка. Солидаризирам се с аргументите на докторанта, които са приведени в полза на избора на „Медиапул“ и „Сега“ като медийни източници в анализа на институционалните кризи. По-скептичен съм към твърдението, че „Медиапул“ е „най-големият новинарски сайт в България“, какъвто не знам някога да е бил, а също и че „Сега“ застъпва „по-скоро леви“ позиции, каквито от много години са по-характерни за форума на онлайн изданието му, но не и за редакционната политика.

Бележките по-горе по никакъв начин не могат да подценят постиженията на дисертационния труд. Имаме пред себе си завършен текст с ясна структура, ясни цели и задачи и убедителна аргументация. Приносът му към българския дебат за популизма за мен е безспорен. Смятам, че би си заслужавало той да стигне до по-широка аудитория, като се издаде във вид на изследователска монография.

Въз основа на всичките тези съображения убедено ще гласувам със „за“ на г-н Атанас Бориславов Ждребев да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки (Съвременна българска политика).

08.04.2019 г.

Рецензент:

/доц. д-р Борис Петров Попиванов/